
Maatschappijbeelden van Vlaamse werknemers in beeld

Inhoudelijk omvat onderzoek naar de maatschappijbeelden van werknemers doorgaans vier onderling afhankelijke elementen. Vooreerst peilt men naar het bestaan van sociale klassen in onze samenleving in het algemeen en naar het bestaan van een arbeidersklasse in het bijzonder. Vervolgens is er de vraag naar het aantal sociale klassen en de relatieve positie van deze klassen ten opzichte van elkaar. Dit is met andere woorden de vraag naar de vorm (het letterlijke 'beeld') van de samenleving. Dan is er, ten derde, de kwestie van de subjectieve identificatie, met de vraag naar mogelijke redenen waarom iemand zich tot een bepaalde sociale klasse rekent. Als vierde en laatste element is er het aspect van de mogelijkheden en drempels voor de overgang van één sociale klasse naar een andere of de problematiek van sociale mobiliteit. In deze bijdrage trachten we de eerste drie onderzoeksvragen te beantwoorden: bestaan er volgens Vlaamse werknemers nog sociale klassen, hoe verhouden ze zich volgens hen ten opzichte van elkaar en in hoeverre rekenen ze zich nog tot een van deze sociale klassen? De vierde onderzoeksvraag, over ongelijkheid en mobiliteit, werd reeds geëxploreerd in een vorige bijdrage (De Weerd & De Witte, 2001a).

Het belang van de gepresenteerde gegevens kan tweërlei zijn. Ten eerste bieden deze data een zeldzaam beeld op klassenstructuren en de perceptie ervan in Vlaanderen. Vlaams onderzoek hieromtrent is vrij schaars. Recent onderzoek naar maatschappijbeelden en klassenperceptie of -identificatie is zelfs quasi onbestaand, wat contrasteert met de uitspraken die hier soms over worden ge-

daan (voor een overzicht van deze discussie, zie De Witte, 1997). Ten tweede wordt het onderwerp van maatschappijbeelden weer opgenomen, een onderwerp dat van de agenda van het stratificatieonderzoek verdwenen leek, zonder dat daarvoor duidelijke argumenten werden aangedragen. Op deze wijze hopen we het onderzoek naar deze thematiek nieuw leven in te blazen. In deze bijdrage is onze doelstelling echter vrij bescheiden: een eerste exploratie van dit thema bieden, en de interesse wekken voor verder onderzoek.

Data

De data voor dit onderzoek werden verzameld via mondelinge enquêtes bij een gestratificeerde tweetrapssteekproef van werknemers in Vlaanderen. De stratificatie gebeurde op basis van *sector* en *bedrijfsgrootte*. Het onderzoek werd beperkt tot de secundaire (of industriële) en de tertiaire (of diensten) sector. De werknemers werk-

ten allen in bedrijven met meer dan 50 werknemers en werden gekozen uit drie bedrijfsgroottecategorieën (50-99, 100-499, 500 en meer werknemers). Alle niveaus (arbeider/bediende/kader) werden in aanmerking genomen voor de steekproef. Een uitvoeriger beschrijving van de steekproef en de wijze waarop ze tot stand kwam, werd opgenomen in De Weerd & De Witte (2001b).

De interviews werden afgenomen tussen half juni en begin oktober 1999. In totaal werden 656 werknemers bevraagd, 74,8% mannen en 25,2% vrouwen. Verder was 61% van werknemers werkzaam in de secundaire (of industriële) sector en 39% in de tertiaire sector. Ongeveer 62% van de ondervraagden werkte als arbeider, de overigen als bediende of kaderlid. Ten slotte was 7,6% jonger dan 25 jaar, 61,3% tussen 25 en 44 jaar en 31,1% was 45 jaar of ouder. Deze steekproef is niet noodzakelijk representatief voor de Vlaamse werkende bevolking, maar wel voldoende heterogeen samengesteld om onze vraagstellingen te exploreren.

Is de maatschappij nog 'klasseerbaar'?

Bestaat er nog een arbeidersklasse?

Eerst vroegen we of er volgens de werknemers in Vlaanderen nog een arbeidersklasse bestaat. Meer dan 89% onder hen antwoordde daarop positief. Dit opvallende resultaat suggereert dat de zogenaamde klassenverbeelding van werknemers nog steeds intact is. Sociale klassen zijn voor de geïnterviewden blijkbaar geen leeg begrip, zoals wel eens wordt beweerd. Maar met de bevestiging van het bestaan van een arbeidersklasse weten we nog niet hoe de maatschappij er volgens de respondenten uitziet.

Hoe stelt men zich de samenleving voor?

De maatschappijbeelden werden als volgt bevraagd: "Er bestaan een aantal verschillende voorstellingen van hoe onze samenleving er uitziet. Wij hebben geprobeerd om een aantal van deze voorstellingen te tekenen, telkens vergezeld van een kleine uitleg. Als u één van deze beelden zou moeten kiezen, welk beeld geeft dan het best uw beeld van de samenleving weer? Voor alle duidelijkheid, we vragen u hoe de samenleving er volgens u *nu* uitziet, *niet* hoe ze er volgens u zou *moeten* uitzien." Samen vormden deze voorstellingen de vier 'maatschappijbeelden' zoals deze in de literatuur worden beschreven (Ossowsky, 1963; Berting, 1985; Steijn & de Witte, 1992). De vier beelden fungeren als een soort 'visuele synthese' van de antwoorden op vier vragen over klassenstructuren en -verhoudingen in de samenleving. Deze zijn: (1)

hoeveel sociale klassen onderscheidt men in de samenleving, (2) wie behoort daar volgens de respondenten toe, (3) hoe groot zijn deze klassen – zowel in absolute termen als ten opzichte van elkaar – en (4) welke criteria gebruikt men om mensen in één of een andere sociale klasse in te delen. Figuur 1 bevat de omschrijving van deze maatschappijbeelden, hun visuele voorstelling én het aandeel respondenten dat elk type verkoos.

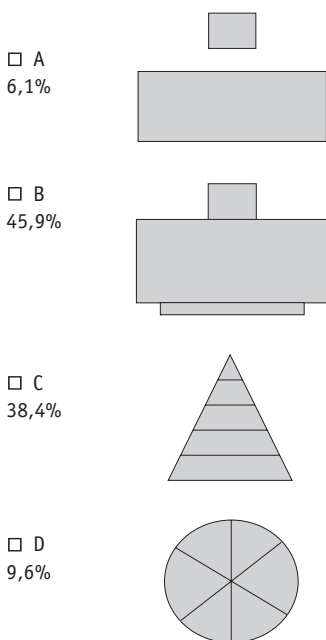
De resultaten tonen een vrij grote spreiding van de antwoorden over de vier maatschappijbeelden. Het minst populair zijn het antagonistische (dichotome) *tweeklassenmodel* (A: 6,1%), waarvan men kan stellen dat ze de ideeën van de Marxistische traditie weerspiegelen, en het model dat wij het *functioneel integratiemodel* zouden willen noemen (D: 9,6%). Dit laatste verwijst naar een situatie van klas-sengelijkheid, omdat alle groepen en klassen in de samenleving onderling en wederzijds van elkaar afhankelijk zijn. Vanwege zijn vorm wordt dit maatschappijbeeld ook wel eens het *karrenwiel* genoemd.

Het meest populair is het meest gematigde model, dat vaak als een *ui* of een *diamant* wordt benoemd (B: 45,9%). In dit maatschappijbeeld onderscheidt men een kleine machtige bovenklasse en een kleine onfortuinlijke onderklasse, terwijl de grootste groep mensen zich in het midden bevindt, en dus niet erg machtig is, doch evenmin onbemiddeld. Het *piramidemodel* (C) spreekt 38,4% van de respondenten aan. Deze lijken te denken dat de top bereiken slechts voor enkelingen is weggelegd, terwijl de meeste mensen zich met een plaats in de onderste lagen van de samenleving tevreden moeten stellen.

Deze resultaten kunnen voorzichtig vergeleken worden met resultaten van onderzoek in Nederland. In 1986 werd aan 500 bewoners van Rotterdam gevraagd te kiezen tussen vier maatschappijbeelden, die in grote mate vergelijkbaar waren met de beelden die we hier gebruiken (Berting et al., 1986). Ongeveer 17% koos voor het dichotome beeld, 34% koos de piramide, 31% de diamant of ui en de overige 19% zei het functionele of karrenwielmodel te verkiezen. De vergelijking tussen deze gegevens en de onze wordt natuurlijk bemoeilijkt door het verschil in tijdstip, in steekproef, in context (land) en in de bevragswijze tussen

Figuur 1.

Maatschappijbeelden bij de Vlaamse geïnterviewden (N=649).

In deze voorstelling bestaat de samenleving ruwweg uit twee soorten mensen. Een kleine groep aan de top heeft alles te zeggen. Daaronder de grootste groep van mensen die niet echt veel te zeggen hebben.

In deze voorstelling bestaan er drie of meer lagen of groepen. Een kleine groep aan de top die alles te zeggen heeft. Helemaal onderaan een kleine groep van mensen die bijna altijd en overal uit de boot vallen. Daartussen zitten de meeste mensen, die een tussenpositie innemen op verschillende domeinen van de samenleving, zoals inkomen, macht, enzovoort.

In deze voorstelling bestaat de samenleving uit een aantal lagen of groepen, die samen de vorm van een piramide hebben. De meeste mensen bevinden zich onderaan, bovenaan bevindt zich de kleinste groep. Hoe hoger men zich op deze ladder bevindt, hoe meer macht en invloed men heeft.

In de voorstellingen A, B en C ligt de nadruk op de ongelijkheid en de verschillen tussen de mensen. In deze laatste voorstelling heeft dit veel minder belang. Hier werken mensen samen (ze hebben elkaar nodig). De ene produceert goederen of levert diensten aan iemand anders, en omgekeerd.

beide onderzoeken. Toch valt op dat de ui en de piramide in ons onderzoek meer verkozen worden dan in het Rotterdamse onderzoek, terwijl onze respondenten ook een iets grotere voorkeur uitspreken voor de ui in vergelijking tot de piramide.

We hebben dus vastgesteld dat een overgrote meerderheid van de Vlaamse werknemers overtuigd is dat er nog steeds een arbeidersklasse bestaat. Tevens vindt een meerderheid dat de samenleving uit diverse, hiërarchisch geordende groepen of lagen bestaat. Slechts weinigen benadrukken dat de diverse groepen in een antagonistische of functionele relatie tot elkaar staan.

Identificeert men zich (nog) met een sociale klasse?

De vaststelling dat er in de perceptie van de werknemers een arbeidersklasse bestaat, levert natuurlijk nog geen informatie op over de proportie Vlaamse werknemers die zich nog met de arbeidersklasse *identificeren*. Om daar een zicht op te krijgen, peilden we naar de subjectieve klasseni-

dentificatie. We stelden de respondenten volgende vraag: "Zoals u weet, worden mensen soms onderverdeeld in vier sociale klassen: de arbeidersklasse, de lagere middenklasse, de hogere middenklasse en de hogere klasse. Kan u mij zeggen tot welke klasse u vindt dat u behoort?".

Tabel 1.

Subjectieve identificatie met een sociale klasse (N=649).

Subjectieve identificatie met:	(%)
Arbeidersklasse	34,21
Lagere middenklasse	29,74
Hogere middenklasse	23,27
Hogere klasse	1,07
Weet niet	11,71
Totaal	100

Tabel 1 illustreert dat slechts 12% van de respondenten het antwoord op deze vraag schuldig blijft. Ongeveer 34% van de werknemers (zonder de

'weet niet'-categorie zelfs bijna 40%) identificeert zich met de arbeidersklasse. Iets meer dan de helft (ongeveer 53%) rekent zich tot de middenklasse, waarbij de lagere middenklasse (ongeveer 30%) iets meer 'aanhangers' telt dan de hogere middenklasse (ongeveer 23%). Bijna niemand in deze steekproef rekent zich tot de hogere klasse. Het sociologisch discours in Vlaanderen is er steeds een geweest van de tanende relevantie van het sociale klassebegrip binnen de Belgische en Vlaamse context (cf. Van Mechelen, 1954). De resultaten van deze studie nuanceren dit vertoog in belangrijke mate.

De methodologische discussie die dergelijke vragen oproepen is echter of mensen niet gedwongen worden om zich met een bepaalde klasse te identificeren (zie Jackman & Jackman, 1983). Om dit probleem op te vangen, stelden we onze respondenten eerst volgende vraag: "Mensen spreken soms over sociale klassen. Rekent u zichzelf tot een bepaalde sociale klasse?", waarop iets meer dan 56% positief antwoordde. Dat wil zeggen dat meer dan de helft van de werknemers positief antwoordt op een open vraag naar de identificatie met een sociale klasse. We vroegen ons af hoe deze groep 'spontane identificeerders' zich over de sociale klassen spreidt bij het beantwoorden van de vraag naar de subjectieve klassenidentificatie. Deze resultaten staan in tabel 2.

Tabel 2.

Subjectieve identificatie met een sociale klasse bij respondenten die positief antwoordden op een open identificatievraag (N=368).

Subjectieve identificatie met:	(%)
Arbeidersklasse	41,85
Lagere middenklasse	30,71
Hogere middenklasse	24,46
Hogere klasse	1,36
Weet niet	1,63
Totaal	100

Het aandeel respondenten dat zich niet tot een concrete sociale klasse kan rekenen, is zoals verwacht erg beperkt. De proportie werknemers die zichzelf met de arbeidersklasse identificeert, is sig-

nificant hoger (bijna 42%) in de groep spontane identificeerders, terwijl de proporties voor midden- en hogere klassen vrij vergelijkbaar zijn met de proporties in de volledige groep (zie tabel 1). Dit lijkt te suggereren dat mensen die zich met de arbeidersklasse identificeren ook een sterkere algemene klassenidentificatie vertonen.

Onbeantwoorde vragen

In dit korte beschrijvende artikel werd gerapporteerd over de mate waarin sociale klassen nog leven in de hoofden van werknemers in Vlaanderen. Uit data van een vrij recente steekproef blijkt dat bijna 90% vindt dat er nog een arbeidersklasse bestaat. Bovendien stelt 56% van de bevroegde werknemers spontaan dat ze zich tot een sociale klasse rekent. Wanneer we daarna vroegen met welke klasse men zich dan concreet identificeert, blijkt een meerderheid een middenklasse-identificatie te vertonen, terwijl toch ook 34% zich tot de arbeidersklasse rekent. Bij de spontane identificeerders bedraagt dit zelfs bijna 42%, wat suggereert dat de klassenidentificatie sterker is bij hen die zich tot de arbeidersklasse rekenen. Verder blijken twee maatschappijbeelden dominant onder de respondenten: (1) de samenleving als een ui of diamant, waarbij er twee kleine lagen boven en onder de brede middenklasse voorkomen en (2) de samenleving als piramide, met een brede, minder machtige basis onderaan en diverse kleinere machtige groepen erboven.

Deze vaststellingen roepen vanzelfsprekend diverse vragen op die in toekomstig onderzoek verder moeten worden geëxploreerd. Vooreerst is er de vraag naar de *antecedenten* van de gerapporteerde gegevens. In hoeverre hangen bijvoorbeeld de maatschappijbeelden en de klassenidentificatie bijvoorbeeld samen met de beroepsposities en het opleidingsniveau van de geïnterviewden? In hoeverre werden deze beelden gevormd door de ervaringen op het werk? Spelen het inkomen en de jobkenmerken van de respondenten een rol bij het tot stand komen van de klassenidentificatie en hun maatschappijbeeld? En daarnaast zijn vanzelfsprekend ook de *correlaten* (of gevolgen) van de maatschappijbeelden van belang: hangen deze beelden samen met de sociaal-economische opvattingen van de respondenten? Vertonen de voorstanders

van het dichotome maatschappijbeeld inderdaad een sterker conflictbewustzijn en hebben ze in sterkere mate het gevoel dat sociale mobiliteit moeilijk realiseerbaar is?

Yves De Weerd
Hans De Witte
HIVA
K.U. Leuven

Bibliografie

- Berting, J. (1985). Stratificatie-onderzoek en maatschappijbeelden. *AS Working Papers, nr. 1*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Berting, J., Steijn, B. & de Witte, M. (1986). *De beoordeelaar beoordeeld. Verslag van het Prebasmo-onderzoek naar rechtvaardigheidsoordelen, maatschappijbeelden en beoordeling van beroepsgroepen*. Rotterdam: Vakgroep Algemene Sociologie, Erasmus Universiteit.
- Britten, N. (1984). Class imagery in a national sample of women and men. *British Journal of Sociology*, 35 (3) pp. 406-434.
- Curran, J. (1981). Class imagery, work environment and community: some further findings and a brief comment, *British Journal of Sociology*. 32 (1) pp. 111-126.
- De Weerd, Y. & De Witte, H. (2001a). Ongelijkheid aan het werk. Oordelen van arbeiders, bedienden en leidinggevenden over sociale ongelijkheid en mobiliteit. *Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt WAV*, 11 (1-2) pp. 207-212.
- De Weerd, Y. & De Witte, H. (2001b). Economische progressiviteit bij werknemers. Geworteld in hun arbeid? *Tijdschrift voor Sociologie*, 22 (3).
- De Witte, H. (1997). De ideologische cultuur van arbeiders in Vlaanderen. Een replicatie en uitbreiding op basis van de ISPO-data. *Tijdschrift voor Sociologie*, 18 (1-2) pp. 53-78.
- Goldthorpe, J. (1970). L'image des classes chez les travailleurs manuels aisés, *Revue française de sociologie*, 11 (3), pp. 311-338.
- Jackman, M. en Jackman, R. (1983). *Class Awareness in the United States*. Berkeley: University of California Press.
- Ossowski, S. (1963). *Class structure in the social consciousness*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Steijn, B. & de Witte, M. (1992). *De Januskop van de Industriële Samenleving: technologie, arbeid en klassen aan het begin van de jaren negentig*. Alphen aan den Rijn: Samson.
- Van Mechelen, F. (1954). *De psychologie van de arbeidersgroep*. Brussel: De Standaard boekhandel.